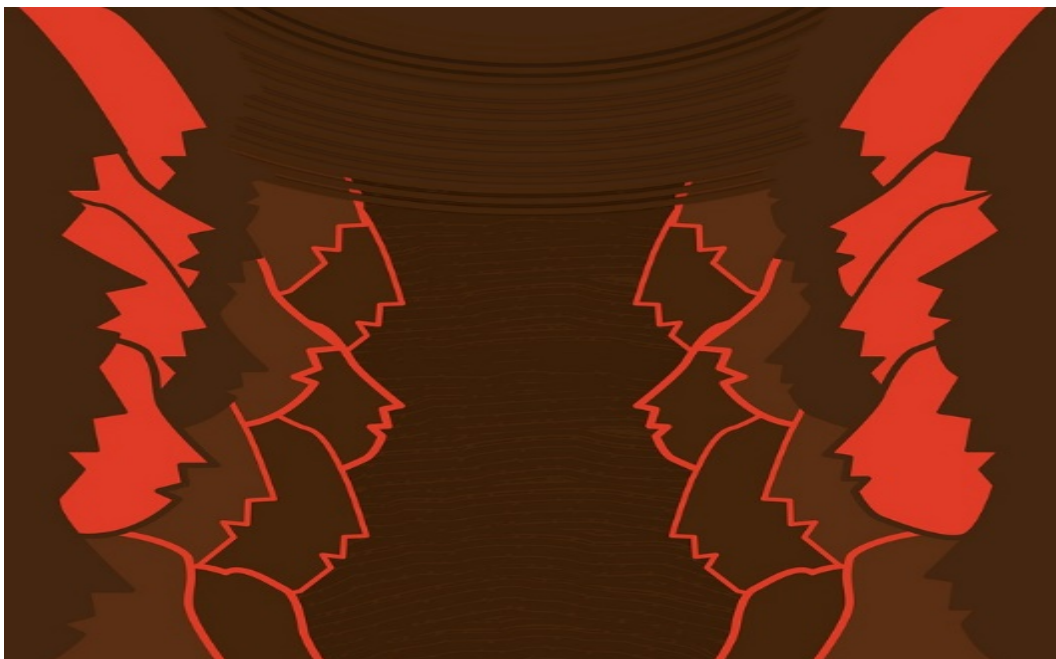

Politikai vezetés és vezetők

A Donáth, Gyurcsány, Orbán évértékelő beszédfolyam elé

Donáth Anna február 4-ei beszédével kezdetét veszi a politikusi évértékelők évadja. Ez az írás szándékosan a beszédek elé van időzítve. Ebből adódóan nem foglalkozik a hétvégi beszédek tartalmával, és nem várja meg azt sem, mint mond majd Orbán Viktor valamivel később. A politikai vezetés és a politikai vezetők szerepét tekintem át az elmúlt harminckét év összefüggésében, és némi nemzetközi kitekintéssel. Vajon mit kezdünk ma a politikai vezetőkkel? Kellenek-e egyáltalán, vagy a politika el lenne nélkülük is? Fontos kérdések.

Indítsunk talán onnan, hogy Európa számos pontján jönnek-mennek a kormányok és kormányfők, ami mintha azt mutatná, hogy a vezetés nem különösebben fontos dolog, illetve a vezetők csereszabatosak. Szlovénia regnáló miniszterelnökéről pár éve nem is hallottunk, s a vezető szlovák kormánypárt eddigi két miniszterelnökéről se sokan tudták korábban, hogy egyáltalán a világon/a politikában vannak. A sort folytathatnánk, ami mintha azt a látszatot keltené, hogy a politikai vezetés nem különösebben fontos, vagy másképpen: rendkívül *nyitott* pozíció, bárki oda kerülhet, aki egy adott pillanatban, a körülmények szerencsés összejátszása folytán el tudja hitetni magáról, hogy most éppen ő rá van szükség.

Ha kicsit tágítunk az optikán, máris adhatunk egy magyarázatot: ez a tömegdemokrácia, vagy ahogy Anthony Giddens [fogalmazta](#) meg könyvében: *mindennapi* demokrácia. Ha a demokrácia mindennapi, akkor a benne elfoglalt vezető pozíciók is demokratizálódnak, és azokat olyan emberek foglalják el, akik átlagosak, és egyáltalán nem jellemző rájuk, az, ami a régi politikusok egyik karakterjegye volt: a kiemelkedő képesség, *horribile dictu*, a tekintély.

De azért ne hagyjuk ennyiben a dolgot. Mert bár valóban ez az európai trend, de – attól tartok – ebből nem tudjuk levezetni a magyart, amelyben éppen az európai ellenkezőjét látjuk. Meglehet, sokan szeretnék, ha ebben is olyanok lennénk, mint a Nyugat, illetve a fent említett közép-európai országok, de azért – s erre épp a mostani szlovák példa mutathat rá – a helyzet nagyon más: itt 13 éve ugyanazok kormányoznak és 13 éve ugyanaz a miniszterelnök. A helyzetet röviden is elintézhethetnénk: ott (mindennapi) demokrácia van, itt meg (nem mindennapi) autokrácia. De ez túlságosan egyszerű és a lényegig el nem hatoló magyarázat lenne. A kérdés lényege ugyanis a *miértben* van: miért nem egy szlovén vagy szlovák modell épült ki Magyarországon, és miért egy „magyar”?

S egyáltalán: a politikai vezetés fogalma és jelentősége miért lett nagyon más nálunk, mint szinte bárhol másutt?

A válaszhoz először azt nézzük meg, milyen vezetésképpel indultunk neki a demokráciának és azt fogjuk megállapítani, hogy lényegében semmilyennel. Az időben előre haladva egyre inkább az tűnt fel, hogy a magyar társadalom nem akarja meghagyni a magyar demokráciát abban a vezetetlen állapotában, amelyben elindult, és igényli a vezetést. De ez még csak a dolog egyik fele. Másodszor azzal foglalkozom, hogy a 2010-re nagyjából kiformalódó új vezetésfelfogás milyen támasztékot kapott a magyar politikatörténetből. E nélkül a történelmi kitekintés nélkül nem értenék meg az orbánizmus irányába tett fordulatot, illetve Orbán Viktor hatalmának stabilizálódását. Végül sort kerítünk arra is, hogy ezt a vezetésfelfogást belehelyezzük a nyugat-európai felfogásba, amelyről már az első két részben is teszek elszórt megjegyzéseket, de kifejteni igazából ebben a részben fogom. A fejezetben arra jutok, hogy két egymástól radikálisan eltérő politikaivezetés- és politikafelfogás áll egymással szemben, és ezeket nem lesz egyszerű közös nevezőre hozni.

A magyar rendszerváltás vezetésnélkülisége és a társadalmi igények

A magyar rendszerváltásban a politikai vezetés fogalma nem kerül elő. Aminek oka az, hogy ez az átmenetekre vonatkozó mainstream elméletekből is hiányzik. A kelet-közép-európai átmenet lebonyolításához sorvezetőt nyújtó nyugati-európai tranzitológiai paradigmának ugyanis más volt a fókusza, mégpedig az *intézményes* ugrás a diktatúrából a demokráciába. Az 1980-as évek végén és a 90-es évek elején triumfáló demokráciaelméletek gazdagok abban a tekintetben, hogy a régi

intézményeket hogyan kell felváltani újakkal, de meglehetősen szűkszavúak a tekintetben, hogy az intézmények létrehozatala után hogyan fogja ezeket működtetni a politikai elit csúcsán álló mindenkori vezetés.

A szűkszavúság nem véletlen, és a tranzitológiai elméleteknek egy ritkán elemzett sajátosságával függ össze. Ez pedig az, hogy ezek az elméletek nem csupán a liberális demokrácia győzelmét, másképpen a történelem végét hirdetik, de a régi értelemben vett *politika* végét is. A gondolatot leginkább Francis Fukuyama fejt ki, csak híres tétele (a történelem vége) mögött ez a másik tézis sokkal kisebb figyelmet kap. Pedig ugyanabban az írásban, amelyben meghirdeti máig emlegetett tételét, ott van az is, hogy hagyományos értelemben vett politikára a jövőben nagy valószínűséggel nem lesz szükség. Számunkra ez azért fontos, mert a „hagyományos értelemben vett politikának” része a vezetés is, tehát – nagyon leegyszerűsítve – ha vége a politikának, fölöslegessé válik a politikai vezetés is.

A magyar átmenetben persze ez a tétel nincs különösebben reflektálva, de annyi megállapítható, hogy az itthoni viszonyok nagyjából jól illeszkedtek ahhoz, amiről Fukuyama írt. Ennek az illeszkedésnek az oka egyszerű. Az állampárt utolsó éveiben a régi rendszer vezetői (talán az egy szem Pozsgay Imrét kivéve) leszerepeltek, ezért fel sem merülhetett, hogy az MSZMP-korszakból megörökölt politikusi kvalitások szerepet kapjanak az új rendszerben. De nem különösebben számított az sem, hogy a korabeli ellenzék térfelén milyenek a politikusi képességek. Az ellenzék nem az röpítette a hatalom csúcsaira, hogy vezetői jó vezetők, hanem az, hogy az ellenzék (szemben az állampárti elittel) a *demokrácia* reprezentánsa.

A tranzitológia intézmény-centrikusságán túl volt még egy fontos dolog, ami miatt a vezetés kérdése szinte semmilyen szerepet nem játszott az átmenetben, s ez a társadalomnak a politikához való viszonya. A magyar társadalom a demokrácia első éveiben nem tud *személyi* igényt támasztani a politikával szemben. Nem tud, mert nincsenek tapasztalatai és mintái arról, mit jelent egy demokráciában a vezetés. A magyar társadalom pártfunkcionáriusokhoz szokott, ám a róluk való tapasztalat az új rendszerben már nem alkalmazható.

De a magyar társadalom vezetés nélkül is megtalálja, hogyan identifikálja magát az új rendszerhez. Mivel politikusi személyiségekkel kezdetben elvétve találkozik, ezért információit döntően politikai *programokból* szerzi. Ezekben a programokban pedig vonzó célok fogalmazódnak meg. A legtöbbször a szabadság és a jólét jelszavaival operálnak a pártok, mit sem mondva arról, hogy e vonzó célok megvalósításában a kormányon lévőknek, s specifikusan a kormányfőknek milyen szerepet szánnak. De az, hogy ez utóbbiról nem beszélnek – újfent mondom – érthető, hiszen, ha a politika intézmények építésére koncentrálódik, akkor az intézményeknek mintegy automatikusan kell elvezetniük a jó politikához, esetünkben a szabadság és a jólét értékeinek növekedéséhez.

Ám eléggé gyorsan kiderült, hogy a demokratikus intézmények önmagukban nem teljesítik be a célokat. A magyar társadalom az 1990-es évek első felében nemigen szerez tapasztalatot arról, mi a demokratikus szabadság és jólét. Persze ezzel párhuzamosan a világ más pontjain is kezd alábbhagyni az átmenetek optimista megítélése, és kezdik érzékelni, hogy az új demokráciák nem feltétlen a várt módon fejlődnek. 1997-ben Fareed Zakaria már az új demokráciák illiberális vonásairól ír, és félti az új rendszereket, hogy rossz irányba fordulnak majd. E

helyett inkább egy másik tendenciára érdemes figyelni, s ez pedig a politika új felfogásának megjelenése, amely már nem feltétlen esik egybe a kezdeti *intézményes* politikával. Két példáját említem az új tendenciáknak.

Az egyik a kis többségű első demokratikus kormány helyett egy *nagy* többségű új kormány állítása 1994-ben. Az első MSZP-SZDSZ-kormány esetében még nincs szó látványos elmozdulásról a *személyekben* is kifejeződő politikai vezetés felé, de már van elmozdulás a *testületben* kifejeződő politikai vezetés felé. Az 1990 utáni magyar politikatörténet első kétharmados kormánya egy a politikai vezetés új formája iránti társadalmi igényt takar. A második példám 1998, amikor a Fidesz Orbán Viktor személyében már egy vérbeli politikai vezetővel áll ki, és nyeri is meg a választást. Ettől kezdődően pedig a politikai vezetés – egészen napjainkig – a magyar politikai élet középponti témájává válik, hiszen 2002-ben az MSZP – Medgyessy Péter, majd Gyurcsány Ferenc személyében már egy Orbán Viktorra reflektáló politikai vezetőt állít ki. De mondhatjuk azt is – hogy egészen napjainkig eljussunk -, hogy a Demokratikus Koalíció mai árnyékkormánya annak beismerése, hogy az ellenzék az elmúlt 13 évben éppen ezt, a politikai vezetést nem tudta megalapozni, s ez által nem tudta elhíttetni magát, hogy kormányképes.

Természetesen a kérdés továbbra is ugyanaz, mint az elején: miért történt mindez? Hiszen az elején érintett térségbeli példákon túl a nyugat-európai demokráciákban sem a személyi hatalom megerősödése a fő tendencia, hanem a politika „elbizonytalanodása”, a ciklusok gyakori lerövidülése, voltaképpen tehát az, amit már említettem: a politika hagyományos stabilitásának megszűnése. Magyarországon meg ezzel éppen ellentétes a tendencia. Mi hát mindennek a még mélyebb oka?

Politikai vezetők és vezetés a magyar hagyományban

Egy okot már említettem, s ez a magyar társadalom politikával kapcsolatos igényeinek változása. Kezdetben a magyar társadalom és az elitek demokráciával kapcsolatos igényei egybeesnek, s ez a demokrácia intézményes rendjének kiépítése. Amikor azonban ez (úgy-ahogy) megtörténik, ez az egybeesés megszűnik, és már az 1990-es évek közepétől megmutatkozik az igény az erősebb *vezetésre*. Ami kétségkívül váratlanul érhetette az eliteket. Az első baloldali és liberális kormány 1994 és 1998 között nem is tudott élni ezzel az új igénybejelentéssel, de nem tudott ezzel élni az 1998-as Fidesz-kormány sem. Sőt. A 2002 és 2010 közötti újabb baloldali-liberális kormányok sem. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a magyar társadalom 15 éven keresztül mást sem tett, mint jelezte igényét, hogy komoly hatalommal rendelkező kormányokra és a hatalom gyepplőjét erősen kézben tartó vezetőkre vágyik. A magyar baloldal drámája, hogy ezt az igényt (hatalma 12 éve alatt) nem tudta realizálni. A Fidesz versenyelőnye pedig annyi, hogy ellenfelével ellentétben ezek a társadalom felől érkező jeleket megértette, és kormányzását 2010-től kezdődően a politikai vezetésre építette.

Az autokrácia-elméletek vagy nem értik vagy bagatellizálják a politikai vezetés iránt felmerülő társadalmi igényt. Ezeknek az elméleteknek a vallói úgy vélik, hogy a politikai vezetés hazai formája egyben már a demokráciától távol és a diktatúra közvetlen szomszédságában helyezkedik el. Látni fogjuk majd, hogy a maguk szempontjából (ha a politikát a rendszerváltó nyugati elméletekből vezetjük le) igazuk is van. De mi van akkor, ha a magyar rendszerváltás utáni folyamatoknak van egy másik, a nyugati elméletektől eltérő síkja is.

Ami éppen azokat az elemeket erősíti fel, amelyeket a nyugati elméletek nullifikálnak. Mindenekelőtt a történelmet. A „történelem vége” elmélet vagy kitágítva: a liberális demokrácia világméretű győzelme, azt a perspektívát nyitotta meg, hogy *minden* demokrácia hasonlónak válik. A magyar demokrácia azonban a legkevésbé sem felel meg ennek a várakozásnak. A tranzitológia nevében történő átmenet nem csak a politika, hanem a *magyar* politika múltjának tagadására épült. Ez a tagadás persze egy állandó eleme a magyar politikának, hiszen minden újonnan létrejövő rendszer a korábbi ellentétéként határozható meg. Az 1990-es rendszerváltás tehát a Kádár-rendszer opponálására épül, de gyorsan kiderült, hogy ennél is többről van szó. Kimondva-kimondatlanul az új demokrácia *minden* korábbi magyar rendszer meghaladását tűzte ki céljául, amit már csak azért is megtehetett, mert egyetlen korábbi rendszer sem volt *demokrácia*. De múlt eltörléséhez fűződő hevület megint csak egy „intézményes” tisztogatás megnyilvánulása volt: tisztítsuk meg a magyar politikát a múltból itt rekedt összes nem demokratikus intézménytől, és a demokrácia sikere (a történelemben először) biztosítva lesz. Csakhogy a politika sosem csak intézményekből áll, hanem nem kis részben állampolgári magatartásokból és attitűdökből. Ami esetünkben azt jelenti, hogy meglehetősen lehet söpörni a nem demokratikus intézményeket, de a múlt magatartási mintázataival már sokkal nehezebb a helyzet. A vezető iránti vágy a magyar politikatörténet visszatérő, állandó sajátossága. Sőt a *legfontosabb* sajátossága. Ami persze az átmenet idején (ahogy bemutattam) szunnyadt, de azt is láttuk, hogy nem sokáig. A magyar társadalom egy *egyetemes* mintákat adaptáló demokratizálódásba kezd 1990-ben, hogy 1994-től már egy *magyar* demokratizálásra váltson.

Mindezt azért teheti, mert a „hétköznapi” demokratizálás nyugati mintájánál (vezetők jönnek-mennek stb.) erősebb a magyar múlt hagyománya. Ez a hagyomány pedig bőven a Fidesz nagy párttá válása előtt megjelenik már.

Érdekes módon ezt a hagyományt a magyar politikatudomány csak 2010 után veszi észre. A Fideszt kritizáló politológusok [rámutatnak](#) az egyszemélyi hagyományra, a Horthy-, a Kádár- és az Orbán-rendszer közötti átfedésekre, de talán kevésbé reflektálnak arra, hogy az orbánizmus kialakulásában döntő tényező, hogy a magyar rendszerváltás nem tudott kézzelfogható eredményeket produkálni, és a választók ahhoz a tradícióhoz nyúltak, ami a legelevenebb a magyar politikatörténetben. Ahhoz a tradícióhoz, amely elfordul az intézményes dimenziótól és odafordul az egyszemélyi vezetéshez. Ez a hagyomány márpedig minden mást felülírt a múltban. Oly annyira, hogy elég ennek azt a példáját idéznem, ami a királyi hatalom intézményét övezte a magyar történelemben. Lehetett bármilyen erős a konfliktus a királyi hatalom és a magyar politikai elit között, a konfliktus sosem mérgesedett odáig, hogy a magyar elitek a királyság *intézménye* ellen fordultak volna. Külön elemzés tárgya lehetne, hogy egy ilyen masszív királyi hagyományú országban a köztársasági államforma intézményi rendjének elfogadása milyen nehézségekkel jár a jobboldal számára, de ebbe most nem megyek bele. Megelégszem tehát annak leszögezésével, hogy az a változás, ami a politika vezetés irányában történik Magyarországon, az – a múlt felől nézve – egyáltalán nem logikátlan. A rendszerváltás nyugatos elmélete felől természetesen logikátlan, és az autokrácia bizonyítéka.

Viszont az is tény, hogy a Fidesz tartós hatalmát nagymértékben alátámasztja, hogy a magyar társadalom nem csekély része nem akar nyugati típusú rövid ciklusokban vagy ciklusközbeni kormányváltásokban élni. Ha pedig megnézzük az 1867 és 2022 közötti magyar politikát, akkor azt mondhatjuk, hogy ennek a több mint 150 éves periódusnak a nagy részében a kormányok hosszú időt töltöttek el a hatalomban, és ez a másfél évszázad tele van Orbán Viktorhoz hasonló egyszemélyi vezetőkkel, sőt vezérekkel. Amiből persze még mindig nem az következik, hogy ennek örökre így kell maradnia. de az következik, hogy amíg valaki nem tudja szisztematikusan megváltoztatni a társadalom igényeire ható körülményeket, addig ez nagy valószínűséggel így marad.

A nyugati és a magyar: összehozható-e a két logika?

Az elemzés utolsó szakaszában azt a véleményemet szeretném röviden kifejezni, hogy itt voltaképpen egy nagyon bonyolult különbséggel állunk szemben. Ezt a különbséget *történelmi* horderejű különbségnek mondanám. A lényege az, hogy a Nyugat történelméből következik egy logikus lépésrend, ami viszont a magyar történelem lépésrendjéből nem feltétlen következik. Ami a bonyolultságot csak fokozza, hogy 1988 és 1994 között a dolog tulajdonképpen egyszerűnek tűnt, hiszen *mintaatültetésről* volt csak szó. Senki nem gondolt bele az átültetés tényleges tartalma során felmerülő bonyolult kihívásokba. Nézzük tehát az átültetést kicsit mélyebben.

Mint említettem, a nyugati tranzitológiai elmélet nem tartalmazott a politikai vezetésre vonatkozó részleteket a rendszerváltás idején. Miért nem? Azért nem, mert a nyugatiak *valóban* túl voltak a hagyományos értelemben vett politikán. Hagyományos értelemben vett politikán a *nemzetállami* politikát értem, ám a 2. világháború után a teljes nyugati politika a nemzetállam dekomponálására épült. Azt nem mondhatjuk persze, hogy az a liberális része Nyugat-Európának, amely a föderalizálás híve volt, már a folyamat elején fölényben lett volna. Nagyjából az 1980-as évekig egyensúlyban vannak a föderalisták és a nemzetállami Európa képviselői. De abban mégis egyetértenek, hogy a régi Európa helyett újat kell építeni. S ebben a folyamatban már nem nagy személyiségekre, hanem együttműködő technokratákra van szükség.

A technokratikus vezető pedig szántszándékkal nem a hagyományos vezető tekintélyére, hanem egyfajta szakmai tudásra épít. Amikor tehát Európa eljut oda, hogy a Szovjetunió felbomlik, akkor a Nyugat a maga minimum 40 éves „új” múltjára épít, amelyben a liberális értékek vannak előtérben, s amelyben elképzelhetetlen, hogy valaha még egyszer diktatúrák vagy diktátorok kerüljenek előtérbe. Zakaria felkiáltása 1997-ben egy 1950-es évekbeli nyugati összezárás eredménye: új veszély van, az illiberális demokrácia, amely nem fér össze a 2. világháború utáni világrenddel.

Ami viszont logikus, az nem biztos, hogy minden tekintetben körültekintő. Mert a nyugati gondolkodás logikája tűpontos: soha többé háború, diktatúrát, világegés, és soha többé nagy hatalmú vezetőket, akik ezeket a világegések előidézik.

De „tűpontosatlan” ez a megközelítés, amikor egy-egy ország hagyományában csak az esetleges diktatúrához vezető momentumokat veszi észre, nem pedig azokat a jellemzőket, amelyek az egyes országokban a *mindennapi* élet jellemző karakterjegyei.

S itt Anthony Giddens fogalmánál vagyunk. Nála – mint láttuk – a mindennapi demokratizálódás tünete a politika mindennapi „zűrzavara”, a ciklusidők lerövidülése, a politika belső feszültsége és a kormányok váltakozása. A magyar történelemből egy teljesen másfajta „mindennapi” demokrácia következik. S azért következik belőle, mert a magyar politika mindig a kiszámíthatóságra vágyott és nehezen tolerálta, ha a politika gyakran váltakozott. Említettem a magyar kormányok ciklusidőtartamait. Nem feltűnő, hogy azok mindig hosszúak? Miért? Minden kormány autokrata volt? Vagy éppen minden magyar társadalom ilyen kormányokat akart, még ha sokszor utálta is őket?

Akárhogyan is: *ellentétes* logikák vannak, amelyek azonban nem kell, hogy kizárják egymást. Ellenkezőleg. Maximális jóhiszeműséggel kell közelednünk a nyugati logikához, s ugyanezt kell elvárnunk a magyar fejlődési logika megértését illetően is. Konkrétan ez azt jelenti, hogy teljesen logikusnak kell tekintenünk, hogy Nyugaton a politikát „brüsszeli bürokraták” népesítik be, mint ahogy azt is, hogy Magyarországon a tekintély sokak számára ma is a politikai vezetés egyetlen szinonimája.

És persze figyeljük feszülten Donáth Anna, Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor éwertékelőit.